

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/6 Spring 2016, p. 17-30

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9697>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: 09.06.2016

✓ Accepted/Kabul: 09.07.2016

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Cemal ÇETİN – Doç. Dr. Melek ÖKSÜZ

This article was checked by iThenticate.

REFORM KARŞITLARI VE MUSTAFA REŞİD PAŞA: TANZİMAT FERNANI'NİN BEDELİ*

Ahmet DÖNMEZ**

ÖZET

Mustafa Reşid Paşa, II. Mahmud'un vefatı esnasında Londra'da elçilik görevini yürütüyordu. İstanbul'a döndüğünde reform karşıtları yeni padişah Abdülmecid'i onu idama zorladı. Ancak Abdülmecid bunu kabul etmedi ve Tanzimat Fermanı'nı hazırlaması için ona izin verdi. Mısır meselesinde İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyulması ve Reşid Paşa'nın İngilizlere yakınlığı Tanzimat'ın ilanı karşısında muhafazakâr cephenin sessiz kalmasını sağladı. Reşid Paşa, bu tarihten sonra hızlı reform sürecini başlattı. Fakat artarda gelen radikal değişimler, muhafazakârları huzursuz etmekteydi.

Mısır meselesi, 1840 yılı sonlarında artık çözüm aşamasına gelmişti. Bu durum, başta Hüseyin Paşa olmak üzere diğer reform karşıtlarını Reşid Paşa'yla olan hesaplarını kapatmak için harekete geçirdi. Reformların önü kesilmek istendi. Bu aşamada Reşid Paşa, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a yardım mesajları gönderiyordu.

Bu çalışma, Tanzimat Fermanı'nın hazırlayıcısı olan Reşid Paşa'ya karşı reform karşıtı muhafazakâr cephenin çevirdiği entrikaları ve onun 1841 yılında dışişleri bakanlığından düşürülmesi sürecini konu alır. Şimdiye kadar yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yayınlanmamış olan Reşid Paşa'ya ait bir memorandum, bu çerçevede burada incelenecektir. Söz konusu memorandumda, Tanzimat reformlarının genel bir değerlendirmesi yapılmakta ve muhafazakârlara karşı İngiltere'den yardım talep edilmektedir. Osmanlı ve İngiliz resmî ve özel arşiv belgeleri ışığında ortaya konulacak yeni bilgilerin, Tanzimat dönemi araştırmaları literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Reşid Paşa, Babıâli, Tanzimat Fermanı, Reform

---

* Bu makale, XVII. Türk Tarih Kongresi'nde sunulmuş olan "Reform Karşıtları ve Mustafa Reşid Paşa: Tanzimat Fermanı'nın Bedeli" adlı bildirin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: ahmett76@yahoo.com

---

ANTI-REFORMISTS AND MUSTAFA RESHID PASHA: THE COST OF THE TANZIMAT EDICT

ABSTRACT

Mustafa Reshid Pasha was ambassador in London when Mahmoud II died. When he returned to Istanbul, opponents of reform forced the new sultan Abdulmecid for his death. However, Abdulmecid took him under his protection and let him prepare the Tanzimat Edict. The need to support Britain in Egyptian affairs and Reshid Pasha's close proximity to the British kept the conservatives silent to the declaration of the Tanzimat Edict. Reshid Pasha started a rapid reform process after this date. However, the radical changes were enough to disturb the conservatives.

The Egyptian issue came to the solution phase at the end of 1840. The given conjuncture prompted the anti-reformist led by Husrev Pasha to reckon with Reshid Pasha. The following reforms were put in jeopardy. At this stage, Reshid Pasha sent numerous help messages to the British Foreign Secretary Lord Palmerston.

This study is focused on intrigues against Reshid Pasha, the Tanzimat Edict author, by the anti-reformist conservative faction and the process of his dismissal from the foreign affairs ministry in 1841. The memorandum known to belong to Reshid Pasha, which so far has not been published by domestic and foreign researchers, will be examined in this context here. The memorandum provides an overview of the Tanzimat reforms which were made and requested assistance from England against the conservatives. The Ottoman and British public and private archives of the new information will be set forth in the light. It is expected that this study will provide a contribution to the literature in terms of the Tanzimat period.

STRUCTURED ABSTRACT

This article is about intrigues against Mustafa Reshid Pasha by the anti-reformist conservative faction and the process of reducing the foreign affairs ministry in 1841.

Reshid Pasha had submitted a memorandum about the necessary reforms in the Ottoman Empire to the British Foreign Secretary Lord Palmerston three months earlier before the proclamation of the Tanzimat Edict. The expressions located there were the nature of the message of the Tanzimat which would be announced shortly after. Reshid Pasha returned to Istanbul after the death of Mahmud II. And getting the approval of the new sultan Abdulmecid, he declared the Tanzimat Edict (November 3, 1839). After this date, he began to take radical steps that innovations envisaged in Tanzimat Edict to implement a row. The discomfort of opponents of the reform, including Husrev Pasha was increasing with each passing day. They were determined to pay him the cost of Tanzimat Edict and the reforms carried out recently.

The Egyptian matter was about to be solved by the end of 1840. Meanwhile, the enemies of Reshid Pasha were not only the opponents of the reform. Different groups wanted to remove him from the position in which he was located. These included Russia, Muhammad Ali Pasha, the Governor of Egypt, and France, his supporter, would come forward.

Turkish Studies

One of the most influential people to support Reshid Pasha in Istanbul in such an environment was the British Ambassador Lord Ponsonby. However, the British ambassador, who was experienced with recent events and due to the disputes between the ideas of the two, decided not to help him. As soon as the Egyptian issue was resolved completely, Reshid Pasha was dismissed from the foreign affair ministry mission (March 25, 1841).

Reshid Pasha, shortly before his dismissal (9 March), called a man named Jakob to go to London and to deliver a memorandum in French to Lord Palmerston. The memorandum provided an overview of the Tanzimat reforms which were being carried out and he requested assistance from England against the conservatives.

In the memorandum, he was thanking Lord Palmerston for giving back Syria to the Ottoman Empire by stopping M. Ali Pasha danger. He said that very few people hoped such a result could be obtained and added that the question where the stage reached "*Turkey is able to benefit from these advantages?*" should be answered. According to him, the Ottoman Empire itself would not benefit from the advantages offered by the European states because of various effects. So far, he himself had made some reforms to the country's interests and the administration. Silence of the opposition because of the time requirements and attention towards their foreign affairs of the country by foreign powers made it easier to put them into practice. With the expression of Reshid Pasha: "*Egypt issue scared the opposition, and turned the reforms into a drug no matter what all the innovations they had to drink*". However, after the settlement of the issue of Egypt, "*Gulhane Hatt-i-Sharif did not reach the intended destination; it failed even in principle*." Reshid Pasha accused the two groups as the cause of this failure. These were bigotry ulema and greedy government officials.

According to Reshid Pasha, bigotry of ulema forced everything available to pass the test of Islamic principles "*as a touchstone*". The ulema saw all old customs as an integral part of the religion of Islam and when any individual tried to touch them, scholars would consider it disrespect to holy values. They considered any attempted innovation as something that might be the cause scratching the root of Islam. In addition to this, if you wanted to ban forcing Christians to accept Islam and if you wanted to ensure freedom of religion, the scholars could not tolerate such a thing. They acted impatiently against the ones who wanted to prevent the persecution against the Christian population. With the expression of Reshid Pasha: "*Does it concern the abolition of the poll tax? They shout that there is not, and there should not be any equality between Muslims true-believers and Christians infidels, that the poll tax is the price of the blood of infidels and a sign of their slavery*".

On the other hand, the greediness of government officials was one of the major obstacles to implement the reforms. Those participating in this group had become accustomed to being rich at the expense of the public. They blamed all kinds of innovations useful for the country and they did not do anything at all on behalf of the Tanzimat and its supporters. While they were inciting ulema to oppose all forms of innovation, they were putting into practice new laws in the wrong way consciously. According to Reshid Pasha, if it continued, this trend would cause riots and unrest in Turkey. To prevent this, allied

---

Turkish Studies

European states should make the Sultan and the Sublime Porte intervene directly against the opposite.

Lord Palmerston did not remain unresponsive to the requests located in the memorandum. Because he thought that Reshid Pasha was a pioneer of the reform, and he knew what the pasha assumed a very important role in the modernization of the Ottoman Empire. After receiving the text, he sent Reshid Pasha protection instructions to the British ambassador in Istanbul and warned that if he was dismissed the opponents of reform would win. In this case, it would increase prejudice and opposing movements against the Christians. However, while the ambassador in Istanbul was trying to prevent the receipt of his dismissal, the Sultan and the Sublime Porte measured a way to exert pressure, he wanted him to engage in an action that would undermine the independence of the Ottoman Empire. However, when the memorandum reached Lord Palmerston, Reshid Pasha had already been dismissed. Lord Palmerston was very sorry that he could not prevent Reshid Pasha's dismissal.

After a while, Reshid Pasha was appointed to the Paris embassy by Abdulmecid. In this way, while Reshid Pasha was kept away from Istanbul, an experienced diplomat against anti-Ottoman policy in France was sent to Paris.

Reshid Pasha was the architect of the Tanzimat reforms and the leader of the innovative group. His lack of adverse effects to the reform process due to removing him from the Sublime Porte's management was inevitable. Indeed, as soon as he was taken from the foreign affairs ministry, opposing his reforms began to take over the management of the Sublime Porte. Although Abdulmecid did not change his attitude to supporting the Tanzimat reforms, his attitude did not prevent the occurrence of a slowdown in the implementation of the reforms to be implemented. This slowdown in the implementation lasted until Reshid Pasha's return to Istanbul from the Paris embassy and to his former position. First, during his foreign affair ministry in the end of 1845, then the determination of him as the Grand Vizier in 1846, re-reform efforts gained momentum. That case showed what a critical role Reshid Pasha played in the modernization work.

Reshid Pasha held various complaints about Mahmud II and the Ottoman rulers in the memorandum prepared in 1839 and sought help from Lord Palmerston against them. However, he did not demand a clear response of the European states against the Ottoman government. In the memorandum in 1841 he called the allied European states, including Britain, for a direct intervention against the Ottoman government and the Sublime Porte. This change in his attitude could be explained with the extraordinary conditions in those days.

Lord Palmerston wanted the British ambassador to help Reshid Pasha but also gave instructions not to be in a movement to undermine the authority of the Sultan. This attitude was important for England to show the importance given to the Ottoman Empire's independence.

Reshid Pasha's dismissal was not the only pro-reform; it was related to the interests of many groups involved in the issue of injury.

Keywords: Mustafa Reshid Pasha, Sublime Porte, Tanzimat Edict, Reform

---

Turkish Studies

Giriş

Mustafa Reşid Paşa, Tanzimat Fermanı'nın ilanından üç ay önce İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a Osmanlı Devleti'nde yapılması gereken reformlarla ilgili bir memorandum sundu. Orijinali İngiliz Milli Arşivi'nde bulunan bu belge ilk olarak Frederick Stanley Rodkey tarafından yayınlandı¹. Osmanlı'nın iç ve dış problemleri, bunların çözüm önerileri, padişah ve devlet adamlarının tutumlarına yönelik eleştiriler gibi hususlar burada ayrıntılı olarak yer almaktaydı. Memorandumun içeriği, kısa süre sonra ilan edilecek Tanzimat'ın habercisi niteliğindedir.

İngiliz Milli Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar sonucu, bu kez Tanzimat'ın ilanından bir buçuk sene sonra yine Lord Palmerston'a sunulan ve tespitlerimize göre yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından şimdiye kadar yayınlanmamış başka bir memorandum ortaya çıkartılmıştır. Reşid Paşa burada, Tanzimat'ın ilanından sonra yaşanan süreç, muhafazakâr cephenin yenilikleri engelleme çalışmaları gibi önemli konuları dile getirilmektedir. Ayrıca kendisini hariciye nazırlığından uzaklaştırmak isteyen reform karşıtlarına karşı Lord Palmerston'dan yardım istemektedir.

Söz konusu memorandumun ayrıntılarını aktarmadan önce, XIX. yüzyılın başlarında Babiâli'de etkili olan reform taraftarları ve karşıtlarının durumu hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Tanzimat'ın İlanına Kadar Reform Taraftarları ve Karşıtlarının Durumu

II. Mahmud, tahta geçtiğinde devletini güçlendirmek için çeşitli alanlarda reformlar yapmak istiyordu. Ancak istediği yenilikleri serbestçe gerçekleştirmesinin önünde bazı engeller vardı. Bu engellerin en büyüğü olan Yeniçeri Ocağı'nı kaldırdıktan sonra (1826), hızlı ve radikal reform dönemini başlattı. Artık reformları destekleyen ve uygulayan devlet adamları padişahın gözdesi oluyor, diğerleri ise gözden düşüyor ve görevlerini kaybediyorlardı. Bu durum, reform karşıtlarının kendilerini gizlemelerine ve hiç istemedikleri hâlde yenilikleri destekler görünmelerine sebep oldu. Bunların önde geleni, seraskerlik ve sadrazamlık makamında bulunan Hüsrev Paşa idi. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ardından Rusların İstanbul'a gelmesi ve Hünkâr İskeleyi Anlaşması'nın (8 Temmuz 1833) imzalanması, Babiâli'deki reform taraftarlığı ve karşıtlığının karakterini temelden etkiledi ve farklı özellikte gruplar ortaya çıkardı. Bunlardan birincisi Osmanlı Devleti'nin hızla sürüklendiği uçurumdan bir takım yenilikler yaparak kendisini kurtarmasını istemeyen Mehmed Ali Paşa, Rusya ve Avusturya gibi devletleri destekleyen gruptu ki bunlar bu bağlantıları sebebiyle reform karşıtı oluyorlardı. Diğeriyse Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını arzulamayan İngiltere ve Fransa, ki reformlar konusunda Fransa'nın politikası İngiltere'den farklıydı, gibi devletleri destekleyenlerin oluşturduğu gruptu. Bunlarsa ister istemez reform taraftarı olmak durumunda kalıyorlardı. Böylece siyasi rekabetin etkisiyle reform karşıtlığı Rusya ve M. Ali Paşa destekçisi olmakla, reformları desteklemek de İngiliz taraftarı olmakla aşağı yukarı aynı anlama gelmeye başladı. 1836 yılına gelindiğinde Akif ve Pertev Paşalar Babiâli'deki iki hizbin lideri konumundaydı. Artık Akif Paşa ve hizbindekiler Rus taraftarı ve dolayısıyla reform karşıtıydı. Pertev Paşa ve grubundakiler ise İngilizlere yakın ve doğal olarak reform taraftarıydı. Pertev Paşa'nın himayesindekilere biri de Reşid Paşa'ydı. 1837 yılında Akif Paşa ve Pertev Paşa arasındaki çekişme artık doruk noktasına ulaşmıştı. Akif Paşa rakibini yok etmek için her türlü aracı kullanıyordu. Onu, Osmanlı'nın son dönemde yaşadığı yenilgilere sebep olmakla, İngiliz taraftarlığı yapmakla ve padişaha karşı suikast planı yapmakla suçluyordu. Sonunda Hüsrev Paşa ve Halil Rifat Paşa'yı da ortak yaptığı bir tuzakla II. Mahmud'u bunlara inandırdı ve Pertev Paşa'yı

¹ Reşid Paşa'nın memorandumunu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz (Rodkey 1930: 251–257; Bailey 1970: 271–276; Dönmez 2011: 1–20).

görevden (Eylül 1837) aldırdı. Bir süre sonra da idam edilmesini sağladı. Reform taraftarlarının lideri artık Reşid Paşa'ydı. Osmanlı ve Mısır birlikleri 1839 yılında Nizip'te karşılaştı ve Osmanlı ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Bir hafta sonra da II. Mahmud vefat etti ve yerine oğlu Abdülmecid tahta geçti. Reşid Paşa bu sırada Londra'daydı. Dostları İstanbul'a dönmesi hâlinde düşmanlarının kendisini öldürteceği uyarıları yapan mektuplar gönderiyorlardı. Reşid Paşa, bir süre Londra ve Paris arasında mekik dokuduktan sonra, cülus töreni için çağrıldığı İstanbul'a gitme kararı aldı. İstanbul'da gerçekten de onun ölümünü arzu edenler vardı. Sadrazam Hüsrev Paşa, padişahın en büyük rakibi olarak gördüğü Reşid Paşa'nın idamını istemişti. Ancak babası Abdülmecid'i, Batı tarzı bir eğitimle ve açık görüşlü olarak yetiştirmişti. Abdülmecid, Reşid Paşa'yı korumasına aldı ve istediği reformları gerçekleştirme imkânı tanıdı. Hüsrev Paşa, Reşid Paşa'nın padişahın desteğini aldığını ve İngilizlerle yakınlığını görerek taktik değiştirdi ve Halil Rıfat Paşa ile birlikte ona yakınlaşma ve bir süreliğine destek verme kararı aldı. Reform karşıtları, Mısır meselesi çözüme kavuşana kadar Reşid Paşa'nın reform çalışmalarına itiraz etmemek niyetindeydiler. Reşid Paşa, bu esnada Tanzimat Fermanı'nın metnini hazırladı ve kısa süre içinde Tanzimat'ı (3 Kasım 1839) ilan etti. Bu tarihten sonra Tanzimat'ın öngördüğü yenilikleri hayata geçirmek için üst üste radikal adımlar atmaya başladı. Başta Hüsrev Paşa üzere reform karşıtlarının rahatsızlığı her geçen gün artıyordu. Tanzimat Fermanı'nı ilan ettirmenin ve son dönemde gerçekleştirilen reformların bedelini ona en yakın zamanda ödetmek konusunda kararlıydılar (Dönmez 2014: 66–271).

Tanzimat'ın İlanı Sonrası Reform Karşıtları ve Mustafa Reşid Paşa'nın Memorandumu

Mısır meselesi, başlarını İngiltere'nin çektiği müttefik Avrupa devletlerinin ortak müdahalesiyle 1840 yılı sonuna gelindiğinde artık sonuçlandırılmak üzereydi. Bu sırada Hariciye nazırı Reşid Paşa'nın düşmanı yalnızca içerideki reform karşıtları değildi. Osmanlı'nın güçlenmesini istemeyen bazı uluslararası güçler de onu bulunduğu pozisyondan uzaklaştırmak istiyordu. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa bunlar arasında yer alıyordu. Mehmed Ali Paşa, Mısır İmtiyaz Fermanı metnini istediği gibi hazırlamayı, teklif ettiği rüşvete rağmen, reddeden Reşid Paşa'yı görevden aldirmek için tüm gücünü kullanmayı kararlaştırmıştı (NA, FO, 78/395/153, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1840; Cevdet 1953: 8; Kaynar 1954: 380; Finkel 2007: 401; Aksan 2010: 430; Kuran 1970: 702). Mısır valisinin destekçisi Fransa, Mısır meselesi konusundaki taleplerine karşı tavizsiz tutumu ve İngiliz politikasına yakınlığı sebebiyle onu birçok kez tehdit etmişti. Rusya, tüm yaptıkları çıkarlarına aykırı olan Rus düşmanı Reşid Paşa'yı görevden uzaklaştırmak için fırsat kolluyordu (PB, GRE/E/378/219, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, Şubat-Mart 1841).

İçeride ise reform karşıtı muhafazakâr cephe, Mısır meselesinin çözüm aşamasına gelmesini fırsat bilerek daha 1840 yılı ortalarından itibaren Reşid Paşa'ya karşı harekete geçmişti. Buna karşılık Reşid Paşa, muhaliflerin lideri Hüsrev Paşa'yı rüşvet aldığı gerekçesiyle sadrazamlıktan (Haziran 1840) aldırılmıştı. Hüsrev Paşa, önce yalısında oturmaya mecbur edilmiş, daha sonra ayaklanma hazırlığına giriştiği şüphesiyle sürgüne göndermişti (NA, FO, 78/394/116, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Haziran 1840; NA, FO, 78/395/143, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Temmuz 1840; Kaynar 1954: 220–222; Çelik 2013: 377–378, 380). Ancak Hüsrev Paşa güçlü biriydi ve kendisine yöneltilen bu hareketleri karşılıksız bırakmak niyetinde değildi. Temmuz ayına gelindiğinde Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa taraftarlarına maddi ve manevi destek vermeye, onları kışkırtmaya başladı. Bu kişiler, ulemayı da yanlarına alarak Reşid Paşa aleyhine muhalif cepheyi hızla genişlettiler ve reformlara, özellikle de Hıristiyanlara karşı bir düşmanlık hareketi başlattılar. Valide sultanın da bu cepheye katıldığı yönünde söylentiler mevcuttu (NA, FO, 78/395/153, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Temmuz 1840). Bu esnada Tekirdağ'da sürgünde bulunan Hüsrev

Paşa, ayaklanma girişiminde bulunmaması için sıkı kontrol altında tutuluyordu (NA, FO, 78/395/159, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Ağustos 1840).

Bir süre sonra Reşid Paşa, padişahın çok genç ve tecrübesiz olmasından ve etrafını Mehmed Ali Paşa destekçilerinin sarmasından duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade etmeye başladı (NA, FO, 78/395/168, Ponsonby'den Palmerston'a, Ağustos 1840). Padişahla hariciye nazırı arasında işlerin yolunda gitmediği açıktı. Çok geçmeden Saray Doktoru Mac. Guffog, Abdülmecid ve yakını Rıza Bey'in Reşid Paşa'yı artık sevmediğine ve padişahın yakında onu görevden alacağına yönelik bir istihbaratı İngiliz Elçisi Lord Ponsonby ile paylaştı (PB, GRE/E/378/214–216, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 02 Şubat 1841). Abdülmecid'in Reşid Paşa hakkındaki düşüncelerinin değişmesinde, onun ulemayı etkisizleştirme girişimleri, hükümdarlık yetkilerini kısıtlamak istemesi, reformlar konusundaki aceleci ve baskıcı tutumu etkili olmuştu (PB, GRE/E/481/37/7, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841). Mac. Guffog mart ayı başında, "Açıkça görünüyor ki sultan, Reşid Paşa'dan son derece rahatsız ve onu en kısa zamanda görevden almaya karar verdi." sözleriyle hariciye nazırının azlinin yakın olduğunu haber verdi (PB, GRE/E/378/221, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 04 Mart 1841). Buna karşın sadece iki gün sonra padişah, hizmetlerinden dolayı Reşid Paşa'ya kendi elleriyle iftihar nişanı taktı ve yüklü miktarda para hediye etti (NA, FO, 78/432/90, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Mart 1841; Baysun 1999: 735; Kaynar 1954: 384–386). Dışarıdan bakıldığında Abdülmecid'le Reşid Paşa arasındaki buzlar erimiş gibi görünüyordu. Ancak kısa bir süre sonra Reşid Paşa, ticaret kanunu görüşmelerinde kanunun hükümlerine itiraz eden ulemaya "Şeriatın bu konuda yapabileceği bir şey yoktur." ifadesini kullanarak, kendisini sevmeyenlerin eline büyük bir koz vermiş oldu. Ulema, bu sözlerle Kuran'a saygısızlık yapıldığını söyleyerek, buna izin verildiği sürece görüşmelere bir daha asla katılmayacaklarını açıkladılar (NA, FO, 78/433/128, Ponsonby'den Palmerston'a, 07 Nisan 1841; Lewis 2004: 110; Ahmet Lütfi Efendi 1999: 1099; Temperley 1936: 163; Guizot 1864: 105; Finkel 2007: 402). Mac. Guffog, Reşid Paşa'nın görevden alınmasına karar verildiğini, hatta azil yazısının hazırlandığını 25 Mart'ta İngiliz elçisine bildirdi (PB, GRE/E/378/224, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 25 Mart 1841). Bu olaydan üç gün sonra Reşid Paşa ve onu destekleyen Ticaret Nazırı Ahmed Fethi Paşa'nın azledildikleri (28 Mart 1841) ilan edildi. Hariciye nazırlığına ise Reşid Paşa'nın grubundan Sadık Rıfat Paşa getirildi (NA, FO, 78/432/117, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Mart 1841)².

Reşid Paşa, kısa bir süre önce (9 Mart), Londra'ya gitmek üzere olan Jakob adında bir kişiyi yanına çağırarak onun aracılığıyla Lord Palmerston'a Fransızca bir memorandum göndermişti³.

Reşid Paşa memorandumda, Osmanlı Devleti'ni Mehmed Ali Paşa tehlikesinden kurtararak Suriye'yi padişaha iade ettiği ve "imparatorluğu uzun bir süredir içine düşmüş olduğu karanlıktan kurtar"dığı için Lord Palmerston'a teşekkür ediyordu. Böyle bir sonucun elde edilebileceğini çok az kişinin umduğunu belirtiyor ve gelinen aşamada Osmanlı'nın bu avantajlardan faydalanıp faydalanamayacağı sorusunun cevaplanması gerektiğini ifade ediyordu. Reşid Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti çeşitli sebeplerin etkisiyle Avrupa devletlerinin kendisine sunduğu avantajlardan faydalanamayacaktı. Şimdiye kadar kendisi, ülkenin ve yönetimin çıkarları için bazı reformlar yapmıştı. Zamanın şartları sebebiyle muhalefetin sessiz kalması ve dış güçlerin dikkatini ülkenin

² Reşid Paşa'nın görevden alınışıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz (Cevdet 1953: 8–9; Kaynar 1954: 380–387; Bailey 1970: 201–205; Engelhardt 1999: 51–53; Baysun 1999: 734–735; Kuran 1970: 701–702; Beydilli 2006: 348). Reşid Paşa'nın azline dair resmî yazı, 31 Mart tarihlidir (Kaynar 1954: 385).

³ Reşid Paşa'nın Jakob'a bu görevi vermesi ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı tarafından getirdiği bilginin kabul görmesi onun itimad edilen bir kişi olduğunu göstermektedir. Jacob, memorandumunu nasıl ve ne şekilde aldığı ayrıntılarını açıklamamış, yalnızca Reşid Paşa beni çağırıyor ve bunu size iletmememi istedi ifadesini kullanmıştır (NA, FO, 78/465, Reşid Paşa'nın Memorandumu, 09 Mart 1841).

Turkish Studies

dış meselelerine yöneltmesi, bu yenilikleri uygulamaya koymasını kolaylaştırmış ve “*Türk-Mısır meselesi muhalefetin gözünü korkutarak, tüm yenilikleri ne pahasına olursa olsun içmek zorunda oldukları bir ilaca dönüştür*” müştü⁴. Fakat bir süre sessiz kalan muhalefet artık harekete geçmeye başlamıştı. Bunlar, kendi prensiplerinin de dışına çıkarak her şeye zarar veriyorlar ve adaletsiz bir sistem sürdürüyorlardı. Mevcut yönetim bir bozukluk içindeydi ve halk bu yüzden umutsuz durumdaydı. Bu kötü gidişi ve muhalefetin etkisini müttefik Avrupa devletlerinden başka hiç bir güç engelleyemezdi. Reşid Paşa, sözlerine şu şekilde devam ediyordu: “*Gülhane Hatt-ı Şerifi amaçlanan hedefine ulaşamadı; prensipte bile başarısızlığa uğradı. Bunun sebebi neydi? Bunun sebebi ulemanın taassubu ve aç gözlü yöneticilerin Gülhane Hatt-ı Şerifi’ni kendi çıkarlarına aykırı görmeleridir*”⁵.

Reşid Paşa’ya göre, ulemanın taassubu mevcut her şeyi “*bir mihenk taşı gibi*” İslâm’ın prensiplerinin testinden geçmeye zorluyor, ulema tüm eski adetlere İslâm dininin ayrılmaz bir parçası gözüyle bakıyordu. Herhangi bir kişi ne zaman bunlara dokunmaya kalksa, onlar bunu kutsal değerlere bir saygısızlık olarak kabul ediyorlardı. Ulema, yapılmak istenen bir yeniliğe, İslâm’ın kökünün kazanmasına sebep olabilecek bir kötülük gözüyle bakıyordu. Mesela cizye kaldırılmak istense şöyle haykıracaktı: “*Müslümanlar ve Hristiyan kâfirler arasında herhangi bir eşitlik söz konusu olamaz; cizye, gayrimüslimlerin kan parasıdır ve onların köleliğinin bir işaretidir*”⁶. Ayrıca Hristiyanların İslâm dinini kabule zorlanması yasaklanmak ve din özgürlüğü sağlanmak istense, ulema böyle bir şeye tolerans göstermezdi. Hristiyan nüfusa karşı yapılan zulümleri engellemeye çalışanlara karşı ise tahammülsüzce davranıyorlardı. Bir kişi ulemanın sürdürmekte olduğu barbarca hareketlere karşı çıkmak isterse, bu kişi sapkınlıkla suçlanıyor ve her yerde kin beslenen ve nefret edilen bir kişiye dönüştürülüyordu.

Reşid Paşa memorandumda, reformların karşısındaki en büyük ikinci engeli yöneticilerin açgözlülüğü olarak göstermekteydi. Ona göre, bu grupta yer alanlar halk pahasına zengin olmaya alışmışlardı. Bunlar ülkeye yararlı her türlü yeniliği ayıplıyor ve Tanzimat’ın destekçilerini korumak adına hiç bir şey yapmıyorlardı. Bir yandan ulemayı yeniliklere karşı çıkmaları için kışkırtıyorlar, diğer yandan yeni kanunları bilerek yanlış bir şekilde uyguluyorlardı. Halk ise bunların “*barbarlığı*” sebebiyle çoğu kez acı çekiyordu. Canları ve malları onları yönetenlerin merhametine kalmıştı.

Abdülmejid ise henüz çok gençti ve devleti yönetmeye yetecek bilgi ve tecrübeden yoksundu. Etrafındaki kişilerce kolayca yönlendiriliyordu ki bu kişiler eski sisteme göre yetişmiş kişilerdi. Bunların adaletsizliği ve despotluğu yüzünden Osmanlı’da sefalet hüküm sürmekteydi. Kanunlar yaptırım gücüne sahip değildi. Cahillik, kıskançlık, fanatizm ve barbarlık içindeki bu yöneticiler devleti idare ve kanunları hazırlama mevkiinde buluyordu. Bu gidişat devam ettiği takdirde Osmanlı’da ayaklanmalar ve karışıklıklar çıkacaktı⁷. Bu durumda, ya Rusya ve

⁴ “*D’ailleurs, la question Turco-Egyptienne avait tellement intimidé l’opposition que toute innovation lui paraissait une pilule à avaler à tout prix*”.

⁵ “*Le Hattı Şerif du Gulhané n’a pas atteint le but proposé; il a été même avorté dans son principe. Quelle en était la cause? La cause en était que le fanatisme des Ulémas, la jalousie et l’avidité des employés de l’état le trouvaient contraire à leur intérêt*”.

⁶ “*Ils crient qu’il n’y a pas et qu’il ne devrait pas y avoir d’égalité entre les Islames vrai-croyants et les chrétiens infidèles; que la capitation est le prix du sang des infidèles et la marque de leur esclavage*”.

⁷ Mac. Guffog’un Sisam Prensi Vogorides’ten aldığı bilgiye göre danışmanı Fransız Cor, Reşid Paşa’nın reform planları üzerinde son derece etkiliydi. Cor, bir süre önce, eğer altı ay içinde medeniyet alanında kayda değer bir ilerleme sağlanamazsa, Osmanlı Devleti’nde bir ayaklanmanın patlak vermesinin kaçınılmaz olduğunu söylemişti (PB, GRE/E/378/208, Mac. Guffog’tan Ponsonby’ye, 24 Ocak 1841). Lord Ponsonby, bu istihbaratı almasının ardından Lord Palmerston’a gizli ibareli bir rapor gönderdi. Elçiye göre, Reşid Paşa reform planlarına bu şekilde devam ettiği takdirde Osmanlı’da kanlı bir ayaklanmanın baş göstermesi kaçınılmazdı. Çünkü Türkler ulemaya ve eski kurumlara, kötü bile olsalar, bağlı kişilerdi. Görüldüğü gibi Reşid Paşa memorandumda görevden alınırca ayaklanmalar çıkacağını öne

Turkish Studies

Yunanistan ile olan sınırlar Türkler tarafından korunacak ya da komşu ülkelerin askerî güçleri yardıma çağrılacaktı. İkincisi gerçekleştiği takdirde bu, Osmanlı'nın sonu olacaktı. Osmanlı Devleti'nin görünürde bir düşmanı yoktu. Ancak “özgürlük çılgınlıkları yükseldiğinde ve silah sesleri ülkenin herhangi bir yerinde duyulmaya başladığında düşmanlar ortaya çıkacak”⁸. Mevcut gidişat bunu kaçınılmaz kılmaktaydı. Yalnızca müttefik Avrupa devletleri gerekli talimatları vererek, bu felaketi önleyebilirdi. Bu gerçekleşmeden, Osmanlı Devleti'nin idaresi mümkün değildi. Akılcı ve doğru bir yönetim olmaksızın, imparatorluğun varlığını sürdürmesi hayal olacaktı.

Reşid Paşa, muhalefetin faaliyetlerini engellemek için Avrupa devletlerinin padişaha ve Babıâli'ye doğrudan müdahale etmesini istiyordu. Çünkü ona göre Osmanlı'nın çıkarları bunu gerektiriyordu. Bu, hem Osmanlı hem de tüm Avrupa için hesap edilemez avantajlar sağlayacaktı. Avrupa devletleri, “yıkıcı olaylar meydana gelmeden ve imparatorluğu yıkmadan” bir an önce reform karşıtlarına müdahale etmeliydi (NA, FO, 78/465, Reşid Paşa'nın Memorandumu, 09 Mart 1841).

Yukarıda ayrıntıları verilen memorandum Lord Palmerston'a ulaştığında, Reşid Paşa'nın makamını koruması için yapılabilecek artık bir şey kalmamıştı. Ancak dışişleri bakanı onun bu yardım çağrılarına tepkisiz kalmadı. Çünkü Tanzimat Fermanı'nın temel prensiplerini ortaya koyan bir kişi olarak, onu reformların öncüsü olarak görüyor ve modernleşme sürecinde ne derece kritik bir rol üstlendiğini biliyordu. Osmanlı yönetim ve adalet sisteminde, kişi hürriyetlerinde önemli adımlar atılmasını sağlayan Reşid Paşa'nın azledilmesi durumunda muhafazakârların desteklediği kişiler iktidara gelecek, Hıristiyanların kazanımları kaybedilecek ve onlara karşı önyargı ve aleyhte hareketler artacaktı. Bu yüzden Lord Ponsonby'den, Reşid Paşa'yı düşmanlarına karşı korumasını istedi. Bununla birlikte padişaha ve Babıâli'ye ölçülü şekilde baskı yapılmalı, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını zedeleyecek bir harekete girişilmemeliydi (NA, FO, 195/181/64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Nisan 1841). Bu yazıda yer alan ifadeler, Reşid Paşa'nın memorandumunun Lord Palmerston üzerinde etkili olduğunu açıkça göstermekteydi. Dışişleri bakanı, ertesi gün gönderdiği özel mektubunda, Reşid Paşa'nın reformlar için tek başına verdiği mücadeleye hayran olduğunu yazarak, onun için elinden geleni yapmasını İngiliz elçisinden tekrar talep etti. Ancak bunu yaparken belli bir sınırı geçmemeliydi. Çünkü padişah tüm baskılara karşın isteklerini reddedebilirdi ki bu takdirde, daha sonra kolayca kabul ettirebilecekleri bazı taleplerin kapısı önceden kapanmış olacaktı (PB, GRE/E/481/11/37, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Nisan 1840).

Gerçekten de o günlerde Reşid Paşa'yı destekleyebilecek, saray ve Babıâli üzerinde etkili kişilerden biri Lord Ponsonby'ydi. Oysa İngiliz elçisi, son dönemde yaşanan bir takım olaylar ve aralarındaki fikir anlaşmazlıkları sebebiyle makamını koruma konusunda ona yardım etmeme kararı almıştı⁹. Lord Ponsonby dışişleri bakanına, daha şubat ayı başında, Reşid Paşa'yla ilgili

sürerken, İngiliz elçisi bunun tam tersini savunuyordu (PB, GRE/E/481/37/8, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841).

⁸ “Mais il y en aura quand le cri de la liberté et les bruits des armes retentissent dans certains coins de la Turquie”.

⁹ İngiliz elçisinin Reşid Paşa'ya karşı düşüncelerinin değişmesi ve ona tavır almasının bazı sebepleri vardı. Öncelikle Lord Ponsonby'nin reform anlayışı Reşid Paşa ve hatta Lord Palmerston'unkinden farklıydı. İngiliz elçisi, Mısır meselesi ve Rus tehdidi halledilmeden hızlı reform adımları atılmasını yanlış buluyordu. Ayrıca Reşid Paşa'nın reformlarda kişisel çıkarları olduğunu düşünüyordu. Diğer yandan 1840 yılı başında Rus taraftarı olmakla suçladığı Rum patriğini görevden almakta tereddüt ettiği için ona darılmıştı. Aslında Reşid Paşa, bu mesele yüzünden İngiliz elçisiyle arasının açılmaması için çok gayret etmişti. Ancak bir yandan da İngilizlerin her istediğini yapıyor eleştirilerine engel olmaya çalıştığından konuyu ağırından almak ve tahkikat sonucunu beklemek zorunda kalmıştı (BOA, C. HR, 7131; BOA, İ. HR, 127; BOA, İ. HR, 93, 07 Şubat 1840). Diğer bir problem Reşid Paşa'nın etrafında Fransız danışmalar bulundurulması ve reformlar konusunda bunlara danışmasıydı. Son olarak Lord Ponsonby, Mısır İmtiyaz Sözleşmesi'nin taslak metnini görmek isteğinde, padişah izin vermiyor gerekçesiyle bu talebini yerine getirmeyen Reşid Paşa'ya çok kızmış ve bunun İngiliz elçiliğine açık bir saygısızlık olduğunu söylemişti (PB, GRE/E/481/29/58–61, Ponsonby'den Palmerston'a, 29 Mayıs

Turkish Studies

görüşlerini içeren gizli ibareli bir mektup göndermişti. Burada, Reşid Paşa'nın görevden alınmasının muhtemel olduğunu, böyle bir hareketi desteklemese de buna engel olmayacağını bildirerek bu şekilde davranmasının sebeplerini açıklamıştı. Buna göre düşmanları ve Reşid Paşa karşılıklı olarak entrika çevirmekteydiler. Reşid Paşa, halkı rahatsız edecek zamansız birçok reform başlatmıştı ve etrafındaki Fransızlar, onu bu faydasız şeyleri yapması için cesaretlendiriyordu. O, reformları başarıyla yürütebilecek güçlü bir karaktere sahip değildi. Koşullar uygun olduğunda cesur, kötüleştiğinde ise korkak bir kişiliğe dönüşüyordu. Reşid Paşa, kendi refahı için İngiltere'ye artık ihtiyacı kalmadığını düşündüğünde İngilizlerin ona güvenmesi mümkün olmayacaktı. İngiliz elçisi sözlerine şöyle devam ediyordu: “*Sultan, ulemayı yıkmak, saltanat yetkilerini kısıtlamak ve Fransa'nın yönetim biçimini/meşrutiyeti Osmanlı'ya uygulamak istediği için Reşid'e son derece kızgın ve endişeli. Bunu biliyorum çünkü sultan bu konuda bana kendisi şikâyetinde bulundu. Reşid karşı koyarken, sultana onun babasından daha büyük bir tiran olduğunu söyleyerek aptalca bir iş de yaptı*”. Buna karşılık elçi, hükümetinde sağduyulu kişileri bulundurmasını Abdülmecid'e tavsiye etmişti¹⁰. Lord Ponsonby, Reşid Paşa'nın padişaha karşı takındığı bu tavrı büyük bir hata olarak görüyor ve böyle bir hatadan sonra herhangi bir yöneticinin görevinde kalmasının mümkün olamayacağını düşünüyordu. Reşid Paşa'ya makamını koruması için gerekli tavsiyeleri yapmıştı. Artık onu korumak adına girişimde bulunup, iyi ilişkiler içinde olduğu padişah üzerindeki nüfuzunu kaybetmek istemiyordu. İlginçtir ki İngiliz elçisi, Reşid Paşa'yı bir yandan zeki, dürüst, iyi niyetli biri olarak tanımlıyor ve onu sevdiği için onun hakkında objektif davranamayacağını söylüyor, bir yandan da onu dinî ve ahlaki bakımdan zayıf bir kişilik olarak tanımlıyor ve onun Türk'ten çok Fransız'a benzediğini öne sürüyordu. Lord Ponsonby'ye göre Reşid Paşa, halk üzerinde etkinliğini koruyan ulemayla çatışmamalı, sadece idari konularda reformlar yapmalı ve bunu yaparken Tanzimat Fermanı'nın çizdiği çerçevenin dışına çıkmamalıydı. Aksi hâlde bu gidişat, kanlı bir ayaklanmayla sonuçlanabilirdi. Reşid Paşa görevden alınırsa bu, onun başarıya ve övgüye düşkünlüğü ve etrafındaki dalkavuk Fransızlar yüzünden olacaktı (PB, GRE/E/481/37/7-8, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Şubat 1841).

Lord Palmerston İngiliz elçisine cevabında, onun Reşid Paşa hakkındaki düşüncelerinden bazısına katıldığını ifade etti. Dışişleri bakanına göre gerçekten de Reşid Paşa etrafındaki kişilerce çok kolay etki altında bırakılabiliyordu. İngiltere'nin düşmanlarını, özellikle de Fransızları, yakınında tutarak büyük hata yapıyordu. Kâğıt üzerinde kalan birçok reform yapmıştı. Bazen yenilerine girişmeden, bu reformların uygulanışını ve sonuçlarını görmek için durmasını bilmeliydi. Bununla birlikte Reşid Paşa, Avrupa seviyesinde aydın bir kişiydi ve Osmanlı'yı nasıl ilerletebileceğini biliyordu. İngiltere'de bile bazen reform yapmak zorken, Reşid Paşa'nın yalnız başına ve yeterli araçlardan yoksun olarak reformlar gerçekleştirebilmesi hayranlık uyandıracak bir durumdu. Lord Ponsonby'nin korktuğu gibi, onun sonu ayaklanmaya varabilecek çok fazla sayıda ve radikal reformlar yapacağını düşünmüyordu. Dışişleri bakanının asıl endişesi, gerekli tüm reformların yapılamaması ya da yapılanların kâğıt üzerinde kalmasıydı. Osmanlı gibi demokratik olmayan bir yönetimin geçerli olduğu bir ülkede, özellikle adalet alanında reformların gerçekleştirilmiş olması çok önemliydi. Reformların başlatılmasının değerinin bilinmesi gerekiyordu. Bunlar zaman içinde tam olarak uygulamaya geçeceklerdi. Lord Palmerston, Reşid Paşa'nın görevden alınması durumunda bağınaz, eğitimsiz bir kişinin onun yerine geçmesinden ve İngiltere'nin desteklediği kişilerin gerçekleştirdiği reformların tümünü iptal etmesinden endişe ediyordu (PB, GRE/E/481/11/35-36, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 02 Nisan 1841).

1840; PB, GRE/E/378/207-208, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 24 Ocak 1841; NA, FO, 78/431/43, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Şubat 1841; NA, FO, 78/431/45, Ponsonby'den Palmerston'a, 19 Şubat 1841; PB, GRE/E/608/119, Ponsonby'den Stürmer'e, 22 Ocak 1840; PB, GRE/E/608/141, Ponsonby'den Stürmer'e, Şubat 1840; BOA, İ. HR, 93, 07 Şubat 1840; NA, FO, 195/89, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Mart 1840; Ahmed Lütfi Efendi 1999: 1048-1049).

¹⁰ İngiliz elçisi mektubunda açıkça ifade etmese de Reşid Paşa'nın görevden alınmasını Abdülmecid'e tavsiye ettiğini veya bunu güçlü bir şekilde ima ettiğini söyleyebilmek mümkündür.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/6 Spring 2016

Reşid Paşa'nın görevden alınması sırasında sessiz kalan Lord Ponsonby, dışişleri bakanının 1 ve 2 Nisan tarihli talimatlarını aldıktan sonra bir isteğinin olup olmadığını öğrenmesi için Mac. Guffog'u Reşid Paşa'ya gönderdi. Mac. Guffog, Reşid Paşa'nın ruh hâlini çok tedirgin ve panik hâlinde olarak tasvir ediyordu. Ona göre Reşid Paşa, moralini tümüyle kaybetmişti ve geleceği hakkında çok endişeliydi. Herhangi bir yere vali olarak atanmak istemiyorsa da Londra elçiliğini kabul edebileceğini söylemişti. İngiliz elçisinin, kendisine hangi görevin verileceğini Babiâli'ye sormasını rica etmekteydi (PB, GRE/E/378/226, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 09 Nisan 1841).

Lord Palmerston, Reşid Paşa'nın azledildiğini ancak 19 Nisan'da öğrenebildi. Buna engel olamadığı için çok üzülmüştü. Kısa süre sonra Viyana'daki İngiliz elçisinden dışişleri bakanlığına, Reşid Paşa'nın hayatının tehlikede olduğu ve yaşayıp yaşamadığının dahi bilinmediği yönünde bir uyarı yazısı ulaştı. Bunun üzerine Lord Palmerston, Reşid Paşa'yı koruyacak tedbirleri almasını ve saray ve Babiâli'yi ona zarar verecek bir harekete kalkışmamaları konusunda uyarmasını İstanbul elçisinden istedi. Ayrıca elçiye, devletin idaresinin iyileştirilmesi amacıyla çıkarılan tüm kanunları yürütmesi için Osmanlı hükümetine gerekirse baskı uygulaması talimatını verdi (NA, FO, 195/181/91, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Nisan 1841; NA, FO, 195/181/92, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Nisan 1841). Ertesi gün gönderdiği özel mektubunda ise, reformları iptal etmek ve eski sisteme dönmek isteyenlerin iktidara gelmeyeceğini umduğunu belirtti. Bunlar yapacaklarıyla asıl zararı padişaha vereceklerdi. Çünkü reformlardan geriye dönüş olduğu takdirde, Avrupa Abdülmecid'i desteklemekten vazgeçecekti ve gerçek reformcunun Mehmed Ali Paşa olduğunu savunanların iddiaları doğrulanmış olacaktı (PB, GRE/E/481/11/50, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 22 Nisan 1841).

Lord Palmerston, müttefik güçlerin saray ve Babiâli'ye müdahale etmesine yönelik Reşid Paşa'nın çağrılarına ise sessiz kalmayı tercih etti. Bunda, Reşid Paşa'nın görevden alındığını çok geç öğrenmesi, Osmanlı'nın bağımsızlığına zarar verecek herhangi bir dış müdahaleye sıcak bakmaması ve İngiliz elçisinin ona karşı tavır alması etkili olduğu gibi, Reşid Paşa'nın Meternik'le gizli bir işbirliği içine girdiğine dair şüpheleri de etkili olmuştu. Lord Palmerston, Meternik'in Reşid Paşa'yı ve reformları korumak konusunda son dönemde takındığı aşırı kaygılı tavrı şüpheli buluyor, onun Reşid Paşa'yla bir entrika içine girdiğini düşünüyordu (PB, GRE/E/481/11/36, Ponsonby'den Palmerston'a, 02 Nisan 1841)¹¹.

¹¹ Meternik, 18 Mart'ta Avrupa devletlerinin Reşid Paşa'yı koruması gerektiği, aksi takdirde radikal güçlerin Osmanlı'da iktidarı ele geçireceği ve böyle bir şeyin sadece Fransa'nın faydasına olacağı uyarısını yapmış ve İstanbul'daki elçisine Reşid Paşa'nın görevden alınmasını engelleme talimatı vermiştir. Avusturya Elçisi Stürmer, bu hususta İngiliz elçisine işbirliği teklif etmiş; tatminkar bir yanıt alamayınca bu konuda ona güvenemeyeceklerini Viyana'ya rapor etmiştir (NA, FO, 78/195/181/65/1-2, Meternik'ten Esterhazy'ye, 18 Mart 1841). Prens Esterhazy ise Lord Palmerston'a, Reşid Paşa'nın azledilmesi durumunda gericilerin işbaşına geçerek Tanzimat'ı ortadan kaldıracaklarını, bunu engellemek için İstanbul'daki elçilerinin işbirliği yapması gerektiğini söylemiştir (NA, FO, 78/195/181/64, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 01 Nisan 1841). Reşid Paşa, 9 Mart tarihli memorandumuna benzer bir memorandumu ve reform planlarını içeren üç adet yazıyı 10 Mart'ta Meternik'e de göndermiştir. Burada müttefik Avrupa devletlerine, önerdiği reformlarla ilgili İstanbul'da bir konferans toplanmasını, alınacak kararları uygulamadığı takdirde padişahı Osmanlı'yı parçalamakla tehdit etmelerini ve kararlar uygulanıncaya kadar Boğaz'da savaş gemisi bekletmelerini tavsiye etmektedir (Sedivy 2012: 265, 277-282). Meternik'in Reşid Paşa'yı korumak istemesi, bu konuda gizli bir hesabının bulunmasıyla ilgili olabileceği gibi, onun düşüşü durumunda Babiâli üzerinde Fransız nüfuzunun artacağı kaygısıyla da ilişkili olabilir. Çünkü Viyana'da, o güne dek Fransız politikasına muhalefet eden Reşid Paşa'nın görevden alınışı Fransa'nın kazançlı çıktığı bir gelişme olarak yorumlanmıştır (NA, FO, 78/195/181/105, Bulwer'den Palmerston'a, Nisan 1841). Baysun, Reşid Paşa'nın düşüşünde Mehmed Ali Paşa ile aradaki ihtilafın büyümesini engellemek isteyen Avusturya elçisinin rol oynadığını bildirmektedir (Baysun 1999: 735). Aynı şekilde Rodkey ve Kutluoğlu da Meternik'in Mısır meselesinin bitirilmesi önünde Reşid Paşa'yı bir engel olarak gördüğünü, Stürmer'in talebiyle Reşid Paşa'nın görevden alındığını ifade etmektedir (Rodkey 1924: 226; Kutluoğlu 1998: 185). Sedivy ise, isabetli olarak, Meternik'in Reşid Paşa'yı görevden aldıracağı iddialarına karşı çıkmakta ve aksine onu korumaya çalıştığı düşüncesini savunmaktadır (Sedivy 2012: 259-276). Gerçekten de Meternik'in girişimleri yanı sıra, Viyana'daki İngiliz elçisinin Reşid Paşa'nın azil sebebinin kimsenin bilmediğini ve herkesin onun hayatından endişe ettiğini ifade etmesi, Avusturya'nın bu işte rolü olduğu iddialarının

Turkish Studies

Reşid Paşa'nın hariciye nazırlığından alınması ardından, müttefik Avrupa devletlerinin girişimleri sonucu, Mehmed Ali Paşa'nın Mısır İmtiyaz Fermanı'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi isteği yeni bir fermanla (24 Mayıs) karşılandı (Kutluoğlu 1998: 186–187). Böylece Mısır meselesi tamamen bitirilmiş oldu¹².

Bu tarihten sonra Avrupa diplomasi çevrelerinde ve İstanbul'da, Reşid Paşa'nın hayatına ve geleceğine yönelik endişeli bekleyiş bir süre daha devam etti. Ancak aslında Abdülmecid onu öldürtmek niyetinde değildi. Nihayet temmuz ayında beklenen kararı verdi ve onu Paris elçisi olarak atadı. Bu sayede bir yandan Reşid Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmış, diğer yandan deneyimli bir diplomatı Fransa'nın son dönemdeki Osmanlı karşıtı politikalarına karşı Paris'e göndermiş oldu (PB, GRE/E/378/232–233, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, 01 Temmuz 1841; NA, FO, 78/436/235, Ponsonby'den Palmerston'a, 13 Temmuz 1841; Baysun 1999: 735; Kaynar 1954: 387–392). Sadık Rıfat Paşa, Reşid Paşa'nın İstanbul'dan ayrılmasından sonra görevinde uzun süre kalamadı. Hariciye nazırlığına İbrahim Sârim Paşa (Ocak 1842) getirildi (Süreyya 1996: 1482). İbrahim Sârim Paşa, Reşid Paşa'nın muhalifleri arasında yer alıyordu.

Sonuç

Reşid Paşa, yenilikçi grubun lideri ve Tanzimat reformlarının mimarıydı. Onun Babiâli'nin yönetiminden uzaklaştırılmasının reform sürecine olumsuz yansımalarının olmaması mümkün değildi. Gerçekten de onun düşüşü ardından reform karşıtları Babiâli'nin yönetimini ele geçirmeye başlamıştır. Abdülmecid, Tanzimat reformlarını destekleyen tavrında bir değişikliğe gitmemişse de onun bu tutumu, reformların uygulanmaya geçirilmesinde yavaşlama yaşanmasını engellemiştir. Söz konusu yavaşlama, Reşid Paşa'nın Paris elçiliğinden İstanbul'a, eski görevine dönüşüne kadar sürmüştür. Onun, İngiliz Elçisi Lord Stratford Canning'in ısrarıyla 1845 yılı sonlarında eski görevine iade edilmesi ve 1846 yılında sadrazamlığa tayininden sonra reform çalışmaları yeniden ivme kazanmıştır. Bu durum, Reşid Paşa'nın modernleşme çalışmalarında oynadığı kritik rolü göstermektedir.

Reşid Paşa, 1839 yılında hazırladığı memorandumda II. Mahmud ve Osmanlı yöneticileri hakkında çeşitli şikâyetlerde bulunmuş ve bunlara karşı Lord Palmerston'dan yardım istemiştir. Ancak Avrupa devletlerinin Osmanlı yönetimine açık bir müdahalesini talep etmemiştir. 1841 yılındaki memorandumda ise başta İngiltere olmak üzere diğer müttefik Avrupa devletlerini padişaha ve Babiâli'ye doğrudan müdahaleye çağırmıştır. Onda ki bu tavır değişikliğini, sadece o günlerde içinde bulunduğu olağanüstü güç şartlarla açıklayabilmek mümkündür.

Reşid Paşa, 1841 tarihli memorandumda Hristiyanlara verilmek istenen hakların reform karşıtları tarafından engellenmesinin doğurabileceği tehlikeleri anlatmaktadır. Bu bakımdan 1856 yılında Islahat Fermanı'nda gayr-ı Müslimlere tanınan haklar sebebiyle Mehmed Emin Âli Paşa'ya ağır eleştiriler yöneltmesi bakış açısındaki değişimi göstermesi açısından dikkat çekicidir.

gerçeği yansıtmadığını göstermektedir (NA, FO, 195/181/91/1, Palmerston'dan Ponsonby'ye, 21 Nisan 1841). Meternik, Reşid Paşa'nın azlinden kısa bir süre sonra Babiâli'ye, Avrupa'dan kanun iktibası yapılmaktansa İslâm'a sarınılmasını ve Türk kalınmasını tavsiye eden bir uyarı yazısı göndermiştir (Engelhardt 1999: 55–57; Eryılmaz 2010: 134–136). Bu girişim, Engelhardt'ın da işaret ettiği gibi, iktibas yapılırken Fransız kanunlarının tercih edilmesine Meternik'in duyduğu kıskançlıkla ve onun politikasını kolayca değiştiren bir karaktere sahip olmasıyla ilişkili olabilir. O dönemde Avusturya, bir yandan Osmanlı Devleti'nin yıkılmamasını isteyen bir yandan da reformlarla gereğinden fazla güçlenmesini arzu etmeyen bir politika izliyordu. İngiliz elçisi, reform çalışmalarına destek olması için Stürmer'i işbirliğine çağırırken Avusturya elçisi "Türkiye'nin çok güçlenmesi Avusturya'yı memnun etmez. Avusturya, yeni bir Muhteşem Süleyman görmek istemiyor." şeklinde bir yanıt vermiştir (NA, FO, 78/235/7/1, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Ocak 1834).

¹² Lord Ponsonby, Fransa'nın müdahalesiyle, Mehmed Ali Paşa'ya müttefik Avrupa devletlerinin tavsiye ettiğinden daha fazlasının verilmesinden duyduğu üzüntüyü ifade etmişti (NA, FO, 195/78/434, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Mayıs 1841).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 11/6 Spring 2016

Lord Palmerston, Reşid Paşa'ya yardım edilmesini istemekle birlikte padişahın otoritesine gölge düşürecek bir harekette bulunmaması yönünde İngiliz elçisine talimat vermiştir. Bu tutum, İngiltere'nin bu dönemde Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığına verdiği önemi göstermektedir. O sırada son derece etkin bir konumda bulunan İngiliz elçisinin, birtakım kişisel sebeplerin de etkisiyle, kendisine cephe alması ise Reşid Paşa'nın azlinin önlenememesinde önemli derecede etkili olmuştur.

Reşid Paşa'nın görevden alınması sadece reform taraftarı olmasıyla değil, çıkarları zedelenen birçok grubun bu meseleye karışmasıyla ilgilidir. O, hariciye nazırlığı görevinden uzaklaştırılmakla Tanzimat Fermanı'nı hazırlamanın bedelini ödediği gibi, reformların uygulamaya geçirilmesinde acele etmenin, iç ve dış güç dengeleri gözetmemenin ve rakiplerinin yapabileceklerini yeteri kadar hesaba katmamanın da bedelini ödemiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

İ. HR (İrade Hariciye), 93, 127.

C. HR (Cevdet Hariciye), 7131.

İngiliz Milli Arşivi (NA-National Archives)

FO (Foreign Office)/78/235, 394, 395, 431, 432, 433, 436, 465; 195/89, 181.

Durham Üniversitesi Arşivi

PB (Ponsonby Belgeleri)/GRE/E/378/207, 208, 214–216, 219, 221, 224, 226, 232, 233; 481/11/35–38, 50; 481/29/58–61; 481/37/7–8; 608/119, 141.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Cevdet Paşa (1953), *Tezâkir*, 1–12, (Hzl. Cavid Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ahmet Lütfi Efendi (1999), *Vak'anüvîs Ahmet Lütfi Efendi Tarihi*, VI, (Hzl. Yücel Demirel), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Aksan, Virginia H. (2010), *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700–1870)*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bailey, Edgar (1970), *British Policy And Turkish Reform Movement (1826–1853)*, New York: Howard Fertig.

Baysun, Cavid (1999), "Mustafa Reşid Paşa", *Tanzimat*, II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 723–746.

Beydilli, Kemal (2006), "Mustafa Reşid Paşa Maddesi", *İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları: 348–350.

Çelik, Yüksel (2013), *Şeyhü'l Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Döneminin Perde Arkası*, Ankara: TTK Yayınları.

Dönmez, Ahmet (2014), *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833–1841)*, İstanbul: Kitap Yayınları.

Turkish Studies

- _____ (2011), “Reşid Paşa’nın İkinci Londra Elçiliği ve Tanzimat Reformlarına Dair Memorandumu”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, Konya: 1–20.
- Engelhardt, Edouard P. (1999), *Tanzimat ve Türkiye*, (çev. Ali Reşad), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eryılmaz, Bilal (2010), *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Finkel, Caroline (2007), *Rüya’dan İmparatorluğa Osmanlı (1900–1923)*, (çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Timaş Yayınları.
- Guizot, François (1864), *Memoirs of a Minister of State from the Year 1840*, London: Richard Bentley.
- Kaynar, Reşad (1954), *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kuran, Ercüment (1970), “Mustafa Reşid Paşa Maddesi”, *İslâm Ansiklopedisi*, IX, Eskişehir: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları: 701–705.
- Kutluoğlu, M. Emin (1998), *Egyptian Question*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Lewis, Bernard (2004), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mehmed Süreyya (1996), *Sicill-i Osmanî*, V, (hzl. Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Rodkey, Frederick S. (1924), *The Turco-Egyptian Questin in the Relations England, Fransa and Russia 1832–1841*, Urbana: University of Illinois Press.
- _____ (1930), “Reshid Pasha's Memorandum of August 12, 1839”, *The Journal of Modern History*, 2/2, Chicago: The University of Chicago Press: 251–257.
- Sedivy, Miroslav (2012), “Metternich and Mustafa Reshid Pasha’s Fall in 1841”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39/2: 259-282.
- Temperley, Harold (1936), *England and the Near East: The Crimea*, London: Longmans Green and Co.,

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Dönmez, A. (2016). “Reform Karşıtları ve Mustafa Reşid Paşa: Tanzimat Fermanı’nın Bedeli / Anti-Reformists and Mustafa Reshid Pasha: The Cost of the Tanzimat Edict”, *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/6 Spring 2016, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9697>, p. 17-30.